

Michal Přibáň Tvůrčí schizma (?) Roberta Vlacha

Zhruba od poloviny osmdesátých let, totiž od počátku perestrojky, se v literární kritice a zejména publicistice používá pojmu „mapování“, respektive „vyplňování bílých míst dějin naší literatury“. V polovině osmdesátých let samozřejmě bylo co mapovat nebo vyplňovat, a tak byl také důvod na tuto skutečnost upozorňovat. Deset let po převratu by se mohlo zdát, že vše podstatné z dějin naší literatury je přístupné jak v primární podobě, tedy v podobě původního textu, tak prostřednictvím poučené reflexe. Při bližším prozkoumání však zjistíme, že úsloví o vyplňování bílých míst se do kategorie klišé, ve slušné společnosti neužívaného, zřítilo bohužel o něco dříve, než byla ona bílá místa skutečně zmapována. Tato konference se má zabývat reflexí exilové literatury, můj referát se však týká autora, jehož dílo víceméně nereflktujeme, neboť jeho přítomnost v české literatuře málokdo z nás zaznamenal. Zda oprávněně, je otázkou kritérií, o nichž bychom měli přemýšlet.

Muž, o kterém budu hovořit, byl znám především jako esejista a prozaik, byl ovšem také básníkem, což se mu dařilo dlouho tajit, příležitostně překládal, jako univerzitní profesor samozřejmě publikoval řadu odborných studií, ale zejména byl významným hybatelem exilového literárního života, vydavatelem ve své době nejvýznamnější exilové edice a velmi aktivním publicistou. Nemluví o Josefu Škvoreckém, byť by to mnohé pozoruhodně shodné rysy jejich životopisů připouštěly, mluvím o Robertu Vlachovi, a nehovořím o posrpnovém exilu, ale již o tom pouónorovém.

Literatura pouónorového exilu se od literatury druhého dvacetiletí liší v několika důležitých aspektech. Jedním z nich, pro literární život fakticky určující, je hospodářská situace ve světě a zvláště v Evropě v prvních letech po válce: položíte-li vedle sebe tituly ze Sixty-Eight Publishers a knížky z Vlachovy Sklizně svobodné tvorby, rozhodně si je nespletete, i když ze všech exilových edic padesátých let byla ta Vlachova graficky i technicky zřejmě nejdokonalejší – pochopitelně vedle produkce Křesťanské akademie. Důležitá je ale i jiná věc. Vedle nemnoha osobností typu Hostovského, Čepa, Němečka, Blatného, Peroutky, Součkové a několika dalších tvořili zázemí literárního života

také exulanti, kteří měli doma s literaturou jen málo společného a namnoze se začali krásné literatuře věnovat až po odchodu do emigrace. Do našeho dnešního povědomí se z nich přitom „prosadil“ málokdo. Prozaik a dramatik Jaroslav Strnad, který vydal letos v Torstu pozoruhodné vzpomínky *Panoptikum*, je jedním z nich: před odchodem do exilu byl v podstatě neznámým autorem maximálně lokálního dosahu. Antonín Vlach, vydavatel nejdůležitějšího literárního exilového časopisu padesátých let, totiž hamburské *Sklizně*, byl doma nevýznamným osvětovým pracovníkem.

Robert Vlach je podobným případem autora, který se ke knižnímu literárnímu debutu odhodlal až po příchodu do exilu. V roce 1948, kdy přes Polsko zamířil pro politický azyl do Švédska, mu bylo sice teprve 31 let, ale jeho životopis byl už tehdy mimořádně pestrý: měl v té době za sebou tři roky studií v Paříži a hlavně účast ve francouzském protinacistickém odboji. Z té doby také pocházejí – alespoň pokud je známo – Vlachovy první rukopisné básnické sbírky, částečně publikované až po jeho druhém odchodu do exilu. Tak jako mnozí ostatní s podobnými zkušenostmi se totiž po roce 1945 ani Vlach v osvobozené zemi příliš neohráł a ocitl se opět v zahraničí. Léta působil na univerzitě ve švédském Lundu, od roku 1958 ve Spojených státech nejprve v Greensboro a potom v Norman, kde na oklahomské univerzitě přednášel ruskou literaturu. Zemřel v lednu 1966, den po svých devětačtyřicátých narozeninách. (Mimochodem, pokud jsem v úvodu připomněl Josefa Škvoreckého, měl bych v tuto chvíli zdůraznit, že Robert Vlach byl o pouhých sedm let starší než Škvorecký: i těch sedm let však stačilo na to, aby oba dva vplynuli do odlišných kontextů a abychom je dnes vnímali jako představitele různých generací.)

Dříve než přikročíme ke komentáři Vlachovy literární tvorby, rád bych alespoň letmo připomněl jeho důležitou práci organizační. Dítka, které si Robert Vlach až žárlivě střežil, se jmenovalo Česká kulturní rada v zahraničí a její asi nejzávažnější aktivitou bylo spolupořádání literární soutěže, jejíž vítězové byli „honorováni“ především doporučením soutěžní práce ke knižnímu vydání. Pakliže toto doporučení někdo vyslyšel, byla to obvykle edice *Sklizeň* svobodné tvorby, podnik v podstatě spojený opět se jménem Roberta Vlacha. Smysl literárních soutěží byl ovšem především stimulační: rada vytvářela

„institucionalizovanou představu“, že o původní českou tvorbu je v exilu zájem: to bylo důležité zvláště v době, kdy tam byla literární komunikace teprve v počátcích. Ale jakkoli tím vlastně říkám, že zásluhy na organizaci literárního života v exilu vydobyla Robertu Vlachovi nezpochybnitelné místo v našich literárních dějinách, nemělo by nás to odvádět od Vlachovy tvorby, mimochodem v rámci exilu padesátých let poměrně rozsáhlé.

Vlach byl autorem takřikajíc trojjediným. Sám si zřejmě nejvíce zakládal na díle básnickém, které publikoval pod svým vlastním jménem, nejpozději v polovině padesátých let však souběžně s dílem svým, tedy Vlachovým, vytvořil ještě dílo dosud neznámého básníka Jiřího Kavky. Pokud jsem v pramenech studoval pozorně, neměl Vlach zájem svůj pseudonym prozrazovat, a příležitostní recenzenti buď Vlachovo přání respektovali, nebo nebyli o Kavkově identitě ani oni informováni: ve své napůl přehledové a napůl analytické stati *Česká poesie v exilu*, uveřejněné ve sborníku *Sklizeň svobodné tvorby* (č. 2/1958), použil Jaroslav Jíra dvojakou formulaci, podle níž „z básníků, kteří se projeví teprve v exilu, je Robertu Vlachovi blízký pseudonym Jiří Kavka, třebaže jeho talent je skoro protichůdný“. Jakkoli nesdílím Jírova kritéria (vyčítá například Vlachově poezii nedostatek „popřání sluchu sociálním otázkám a proudění doma“), musím mu dát za pravdu v tom základním. Vlachova raně exilová tvorba je tematicky málo objevná: stesk po domově, o nějž autor přišel vlastně nadvakrát, je nejnapadnějším rysem hned první sešitové sbírky *Verše z exilu* (Stockholm 1950; tato sbírka je mimochodem jednou z vůbec prvních publikací krásné literatury v dějinách poúnorového exilu) a bude nějaký čas trvat, než přestane být hlavním tématem a stane se „jen“ všudypřítomnou okolností. Zálohu na příští básníkovu proměnu lze najít ve faktu, že ve Vlachově poezii jsou pojmy jako domov a vlast důsledně ztotožněny s autorovými nejbližšími; víra ve vlastní děti, víra ve smysl rodiny načas pootočí kormidlem Vlachovy tvorby. Básník Robert Vlach vydává na svou dobu kompozičně neobvyklou skladbu *Princezna* (Lund 1958), věnovanou dětství dcery a doprovázenou zřejmě jejími fotografiemi, a potom také výbor z dosud rukopisných pohádek *Veselé pohádky o psu Muďulovi* (Lund 1958). Sice zprostředkovaný, přesto však autentický prožitek dětství zdá se být Vlachovi východiskem a do značné míry poznamená další práce podepisované vlastním

jménem. Původní rysy jeho tvorby – tedy stesk, deziluze a především nepřekonatelná skepse – nicméně nemizí, nýbrž se stávají atributy Vlachovy básnické proměny v Kavku, či přesněji řečeno rozdvojení mezi Vlacha a Kavku. V již zmíněné studii Jaroslav Jíra poznamenává, že pesimistický Jiří Kavka „nedošel ještě k osvobodivé víře a lásce k člověku“, Karel Vrána (Pavel Želivan) v doslovu k posmrtně vydanému souboru *Labyrint* (Řím 1970) jako by namítal, že Vlach „miloval příliš nešťastného člověka a nosil ve svém srdci krvácející rány a tíživé smutky všech štvanců, poutníků, bloudících nomádů a námořníků bez přístavů“.

Třetí tvář téhož autora Roberta Vlacha byl satirik, podepisující se šifrou Alfa. Vlach si možnosti satiry v exilovém prostředí vyzkoušel ve sbírce básní a epigramů *Verše pro nikoho* (Londýn, 1952), záhy se však přiklonil k povídkám, které nicméně publikoval pouze utajeně: šifra nebyla samoúčelná, plnila své základní poslání. Zatímco raná veršovaná satira útočila na poměry v Československu a jen částečně se dotkla poměrů v exilu, Alfovy povídky, shromážděné mj. ve sbírkách *Zvolil jsem exil* (Londýn 1954) či *Cizinec mezi námi* (Lund 1956), se soustředí takřka výhradně na exilový svět. Panoptikum politických stran i jejich sebestředných mesiášských karikatur, které zaplavily exilové prostředí brzy poté, co západní země zvládly první nápor uprchlíků, inspirovaly Vlacha doslova k orgiím ironie a sarkasmu: básníkův smutek, vtělený do veršů plných bezmoci a patosu, se v próze úspěšně maskuje humornými jedovatostmi, které – domnívám se – jsou v soudobé exilové literatuře zcela ojedinělým dokladem schopnosti racionální, ba dokonce kritické sebereflexe.

V úvodu jsem hovořil o tom, že Vlachovo dílo je doma neznámé z jediné příčiny: nebylo zde totiž vydáno, a to ani takříkajíc stopově. Těžko se divit, sám bych jako vydavatel mnoho důvodů k takovému riziku nenašel: Vlachova poezie začasť postrádá nezbytnou míru originality, která by garantovala ne-li čtenářský úspěch, tak alespoň přežití v paměti literárního historika – byť, sluší se připomenout, dobová exilová kritika nacházela v jeho poezii dokonce příležitostné stopy máchovské. Čtení satirické prózy, jakkoli jde o texty formálně jednoduché, oscilující někde mezi Haškem a Šimkem s Grossmannem, zase předpokládá přinejmenším elementární znalost situace politického exilu v prvních letech po únoru, tedy předpokládá řekněme netuctového

čtenáře. (Vím, že tento výklad je už víceméně metodologicky překonaný, ale v tomto zvláštním případě navrhuji o něm přemýšlet: Vlach své satirické povídky prokazatelně chápal jako politikum adresované konkrétním čtenářům v konkrétním čase.) On a jeho dílo jsou zajímaví od chvíle, kdy si uvědomíme, že nekonečnou vzdálenost mezi tvorbou básníka Jiřího Kavky a satirika Alfy musel bezmála každý den, kdy vzal pero do ruky, urazit jeden jediný autor. Chceme-li, můžeme to nazvat tvůrčím schizmatem, nepochybně hodným pozornosti badatelů.

Vlachův případ ale otevírá ještě jednu otázku, kterou nicméně na tomto fóru nevyřešíme. Zázemí exilové literatury let sedmdesátých a osmdesátých relativně dobře známe. Literární špičky typu Josefa Škvoreckého, Milana Kundery, Jiřího Gruši a několika dalších figurují v našich představách na pozadí mnoha a mnoha dalších jmen, která se přirozeně a kontinuálně objevují v edičních plánech nejrozličnějších nakladatelství. Nositelé těchto jmen se totiž dožili převratu a v podstatě se plynule vrátili nebo vstoupili do kontextu dnešní *jedné* české literatury. Autoři literárního zázemí exilu prvního dvacetiletí, ať už se převratu dožili či – většinou – nikoli, se až na výjimky vlastně návratu dosud nedočkali. Jakkoli mohou být jejich životní příběhy ještě mnohem zajímavější, než byl ten Vlachův, jejich tvorba nemilosrdně zestárla, takže ztratila potenciální čtenáře, a k tomu je fyzicky velmi málo dostupná, čímž – bohužel – obvykle odrazuje badatele. Důsledkem je pak skutečnost, že – opět odhlédnuto od Hostovského, Čepa, Blatného, Součkové apod. – exilovou literaturu padesátých a šedesátých let vnímáme jako literaturu regionálního významu, hodnou jen minimální, a navíc poněkud shovívavé pozornosti. Autory srovnatelné úrovně, kteří publikovali ve stejné době doma nebo v posrpnové době v exilu a jejichž dílo je dnes bez problémů dostupné, zahrnujeme coby historikové nesrovnatelně větší péčí. Zdvihnout železnou oponu mezi námi a málo atraktivním exilem pouťnorového dvacetiletí dá zřejmě ještě hodně práce.